

A halhatatlanok is meghaltak egyszer

Zeneszerzők betegségei (2. rész)

A zseniről az ember általában alkotásaikra asszociál, és nem a mindennapjaik, különösen nem az egészségi állapotuk jut eszébe. Pedig életüket a mindennapi tevékenységük, és sokszor a betegséggel vívott harcuk is jellemezte. „Az alkotás önfelszámoló folyamat. Minden készülő műbe az egészség egy hányada épül be. A zeneszerzők a legfalánkabb műzsát szolgálják.” (Baranyi Ferenc)

Ez a sorozat a zeneszerzőket mint pácienseket állítja az olvasó elé. A köztudat sztereotípiáin túl (Beethoven süket, Schubert vérbajos, Bach vak) bemutatom az újabb, orvosi–zenetörténeti együttműködés alapján lényegesen árnyaltabb, részletesebb, sokszor meglepő ismereteket. Azt a képet, ami mozaikokból (boncleletek, levelek, naplók, hírlapi hírek, számlák, receptek, stb.) áll össze az orvostudomány jelenlegi tudásának és eszköztárának segítségével. Sor kerül a legnagyobbak (Bach, Beethoven, Mozart, Schumann, Schubert, Mahler és Bartók) mellett kevésbé ismert, de orvosi–orvostörténeti szempontból érdekes mesterekre is. A sorozatban elsősorban a betegségekről és nem a zeneművek méltatásáról lesz szó. A téma feldolgozása során azonban az egyik legmegrendítőbb élmény volt szembesülni azzal, hogy a zeneirodalom legszebb műveinek sorát süketen, vakon, levegőért kapkodva vagy belső démonaikkal küzdve alkották meg zseniális szerzőik.

Ludwig van Beethoven

Születésszabályozással foglalkozó szakembereknek szokták feltenni a kérdést: „Adva van egy család, ahol a nagymama és az anya iszákos, mindkettő depressziós, az apa is alkoholista, nehéz körülmények között élnek, nélkülöznek. Hét gyerekük közül több fogyatékos, öt nagyon fiatal korban meghalt. Mit tanácsol, vállaljanak-e gyereket?” Ha nemleges a válasz, akkor az értékelés: „Ön nem engedte megszületni Beethoven”.

Genetikai háttér

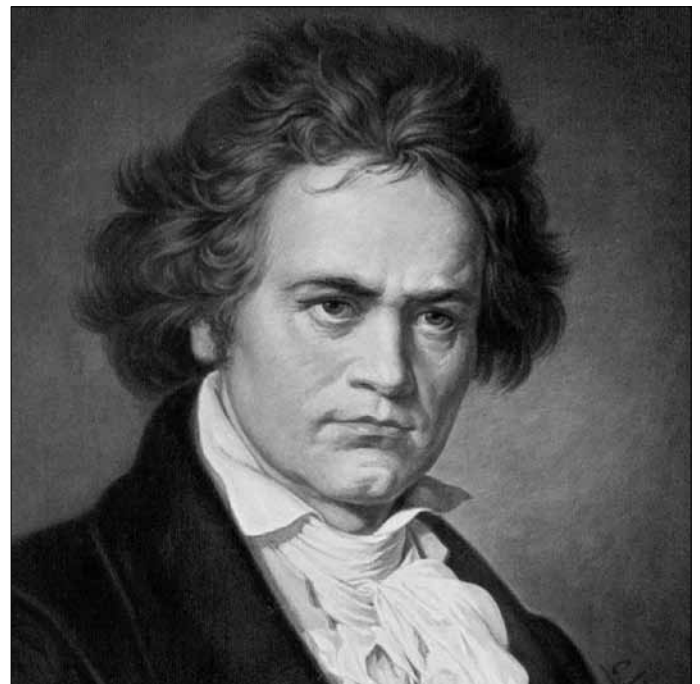
Apai ágon az ősei flamandok voltak, a nagyapa Antwerpenből költözött Bonnba, udvari karmester és basszista volt. Az apa, Johann van Beethoven ifjúkorában tenorista-

ként a bonni választófejedelem udvarában énekelt, iszákos és indulatos ember volt. Anyai nagymama depresszióra volt hajlamos, mértéktelen italozása miatt a család kolostorba küldte. A zeneszerző édesanyja, Maria Magdolna Keverich szintén erős depresszióban szenvedett, ebben nyilván férje életmódja és a család rossz anyagi helyzete is szerepet játszott.

A férj felismerte ugyan fia zenei tehetségét, de gyakori veréssel próbált csodagyereket nevelni belőle, sikertelenül. A családnak valójában már egészen fiatalon Beethoven volt az eltartója. Édesanyjuk korai halála után 17 éves korától évekig egyedül nevelte két öccsét. A Gondviselés csodája, hogy ilyen előzmények után Beethoven a világ legnagyobb zeneszerzői között tarthatjuk számon.

Külseje, betegségei

Külsejét kicsi és kevésbé vonzó, zömök testalkatúnak írják le a szemtanúk. Arca piros és himlőhelyes, nyaka rövid. Homloka erősen domborodó, orrgyöke mélyen behúzódtott, szemöldöke dús, ami még jobban kiemelte a homlokdudorokat 1804-től rövidlátása miatt vaskos ezüst

Ludwig van Beethoven (1770–1827)

szemüveget, később lornyont viselt. Ha mindez igaz, az ismert arcképei erősen idealizáltak. Viselkedését emberkerülőnek, mogorvának tartották.

Betegségeit csoportokba szedve említem (ami csak didaktikailag lehetséges). Két tünetcsoport zavarta legjobban: kínzó, idült emésztési zavarai, a gyakori hasmenés és a süketség. Nehéz páciens volt, semmibe vette az orvosi előírásokat. Ha egy teáskánál orvosságot rendelt orvosa, bevett több evőkanállal, így az üveg néhány óra alatt kiürült, akkor rendelte a következőt.

Beethoven süketsége

Először 31 éves korában, 1801-ben említi meg egyik közeli barátjának egy levélben: „Legnemesebb képességem, a hallásom megromlott(...) A folyamat egyre rosszabbodik(...) A színházban kénytelen vagyok egész közel hajolni a zenekarhoz, hogy megértsem a szereplőket. Kissé távolabbról az énekesek és a hangszerek magas hangjaiból semmit nem hallok(...) Szerencsétlenségem a legkisebb zavart a játékban és a komponálásban okozza, legnagyobbat a másokkal való érintkezésben(...)”

Hallásromlása a bal fülben kezdődött. Röviddel később a magas hangok hallását mindkét fülén elvesztette. Mindehhez súlyos fülzúgás, beszédértési problémák, és kóros hangosságfokozódás társult. (Utóbbival magyarázható, hogy amikor Napóleon Bécsot ostromolta, gyapotot tömött a fülébe, és egy mély pincében húzta meg magát a robbanások elviselhetetlensége miatt). Különböző segédeszközökkel próbálta hallását javítani. A bonni Beethoven Múzeumban ma is láthatók azok a hallótölcsérek, amiket a fejére kötözve próbált használni, de az eredménnyel nem volt megelégedve. Ebből az időszakból származnak olyan gyöngyszemek, mint a 2. és 3. szimfónia, az Apassionata és a Mondschein zongoraszonáta. 36 és 42 éves kora között született a többi szimfónia (a 9. kivételével). 1814-ben (44 évesen) hallása annyira megromlott, hogy utoljára lépett fel zongoristaként. Az Opus 97-es B-dúr trióban búcsúzott (lásd a Függelékben és a QR-kód mögött).

32 zongoraszonátája közül tizenhetet már a részleges vagy teljes süketség időszakában komponálta. 48 éves korától csak beszélgető

Beethoven szülőháza Bonnban

fűzetek révén tudott kommunikálni a környezetével. Teljesen elszigetelődött, sértődékeny, önmarcangoló lett. Megmaradt a belső hallás, a hangok képzete. A kompozícióit nem hallotta, csak belül hallva a zenét, le tudta jegyezni dallamait. Így született meg a 7. szimfónia is. 52 éves korára gyakorlatilag teljesen süket volt. Feljegyezték, hogy 1822-ben még szándékában volt a Fideliót (egyetlen operáját) vezényelni. A főpróbán zavar támadt, mert a mester nem volt képes az énekeseket és a zenekart összehangolni. Egy barátjának sikerült meggyőznie, hogy adja fel szándékát és hagyjon fel a vezénnyel. 1823-ban, a IX. szimfónia ősbemutatóján nem vette észre, hogy az előadás befejeződött, és a közönség viharos ovációba kezdett. Az egyik szólista udvariasan megfordította, és szembesítette az őt ünneplő hallgatósággal. A teljes süketség idején keletkeztek az utolsó szimfóniái, a Missa solemnis. 1825-től csak vonósnégyeseket írt: késői vonósnégyesek, 12–16. számú vonósnégyes és Nagy fuga, Opus 127, 130–135. (Beethoven utolsó kvartettje: lásd a Függelékben)

Beethoven hallótölcsérei

Beethoven halotti maszkja

A szakembereknek többféle elméletük van Beethoven sükettségének kórereditére. Sokáig tartotta magát az otosclerosis elképzelés, de a Paget-kór, a szifilisz, a tífusz, az ólommérgezés, a miliáris tbc(?) és a presbycusis lehetősége is szóba került az idők folyamán. A legalaposabb tanulmányt Gerlinger Imre professzortól olvastam, aki részletesen cáfolja ezeket a lehetőségeket. Véleménye szerint a hozzáférhető adatokból kiolvasható kezdeti tünetek típusos jelei a belső fül eredetű idegi halláscsökkenésnek, amikor a külső szőrsejtek érintettek. Beethoven akkor vált teljesen süketté, amikor már a belső szőrsejtek is tönkrementek. A nem teljesen tisztázott eredetű, progrediáló idegi halláscsökkenés hátterében – tekintetbe véve egyéb feltételezett betegségeit is – autoimmun eredet állhatott.

Az ebben a korszakban született bármelyik zenéjét halljuk, el sem tudjuk képzelni, hogy ezeket a zenéket, melyek esetenként vidámak, éteriek, csak a képzeletében hallotta. Figyelemre méltó Richard Wagnernek az állítása, aki szerint Beethoven utolsó vonósnégyesei azért térnek el a klasszikus mintáktól (és szinte a XX. századig mutatnak előre), mert szerzőjük soha nem hallotta a műveket élő előadásban. A belső hallásával elfogadott hangzásokat lehet, hogy kijavította volna (személyes véleményem: kár lett volna).

Beethoven szívritmuszavara

Egyes műveiben a hirtelen és meglepő ritmusváltásokat szívritmuszavara magyarázhatja. Egy tudóscsoport a komponista műveinek olyan részleteit vizsgálta, amelyeknek ritmusát befolyásolhatta szívritmuszavara. A kutatók példaképpen az 1825-ben komponált 13., B-dúr vonósnégyes (Opus 130) záró Cavatina-tételét említik, amelyben egy ponton a hangnem hirtelen Ciszdúrra vált, a ritmus pedig zavarodottságot sugall és azt az érzést kelti, mintha valakinek légszomja lenne. Ezt a részt Beethoven a „beklemmt” (szorítva, szorongatva, szívszorítóan) utasítással látta el, ez a szívbetegségekre utaló mellkasi nyomásra is utalhat – írták a szerzők, akik szerint e részlet szívritmuszavarral való hasonlatossága félreérthetetlen (lásd a Függelékben és a QR kód mögött).

A megadott linken 27:24-nél hangsúlyozottan ritmusos a zene, majd 27:31-nél kezdődik az első hegedűn az arrhythmias rész, alatta a többi szólam a szabályos lüktetést imitálja. Pár ütem után szelidebb, de helyenként még mindig szaggatott a ritmus, majd a tétel végére (30:09) lassan megnyugszik.

További művek részleteiben is hasonló mintákat véltek felfedezni: ezek közé tartozik a 31., Asz-dúr zongoraszonáta (Opus 110), valamint a 26., Esz-dúr „Les adieux/Lebewohl” zongoraszonáta (Opus 81a) bevezető tétele, bár a párhuzam nem kézenfekvő, és nem olyan egyértelmű, mint az előző példában. Az utóbbi szonáta bevezető tételében Glenn Gould előadásában valószínűsíthető a ritmuszavar (7:16-tól a tétel végéig – lásd a Függelékben).

Beethoven alkoholizmusa, hepatitisz és májcirrhosis

Beethoven alkoholfogyasztásáról nem lehet egyértelműen fogalmat alkotni. A korabeli mértékkel mérve nem volt alkoholist. Az átlagember akkori jóval több szeszes italt ivott, mint manapság. De ha komolyan vesszük azt a korabeli feljegyzést, ami szerint „étkezésenként ritkán ivott meg a szokásos egy üvegnél többet”, akkor is az alkoholbeteg rizikócsoportjába sorolható, mert ez napi 60–80 gramm alkoholnak felel meg, ami tartósan fogyasztva májkárosító hatású. Betegségeinek elhatalmasodásakor az elfogyasztott

mennyiség valószínűleg fokozódott, mert saját megjegyzése szerint „az alkoholos italok erősítetek”. Függségére következtethetünk abból is, hogy amikor a betegség utolsó szakaszában próbálták eltüntetni a borivástól, egyedül a puncsfagylalttal lehetett kárpótolni. A puncsfagylalt akkoriban valódi rummal készült.

Az 1810-es évek közepétől hasi kólíka, „bélcatarrhus” kínozta. Olvastam olyan véleményt, hogy irritábilis bél szindrómában szenvedhetett, mások szerint a tünetek már lappangó májbetegségének következményei is lehettek. 1821-ben lassú lefolyású, sárgasággal járó, enyhe panaszokat okozó betegsége zajlott le, bevezető tünetként heves ízületi és végtagfájdalmakkal. Ekkor feltehetően vírus hepatitis volt. A sárgaság két hónapig tartott, nagyon rossz közérzettel, fokozott hasmenéssel. 7-8 hónap telt el a javulásig, amely után állapota rendeződött. Amint ez beszélgető füzeteiből kiviláglik, diétát nem tartott, orvosi javaslatra vizezett vörösbort ivott. A hepatitis, valamint a korábbi és további alkoholfogyasztás vezethetett a májsugorhoz. Négy év múlva, 1825-ben jelentkeztek először

a krónikus májbetegség markáns tünetei. Másuttal írnak vérhányásról, ami nagy valószínűséggel a nyelőcső tág vénájának repedéséből származó vérzés volt, később azonban rendbe jött. Állapotának javulását köszöni meg Teremtőjének az ekkor írt Opus 132. vonósnegyes 3. tételével, amelynek címe: „Heiliger Dankgesang eines Genesenden in der lydischer Tonart” (Egy felgyógyult beteg hálaéneke lyd hangnemben – lásd a Függelékben és a QR kód mögött).

A tétel a megadott linken 20:18-nál kezdődik. A tételben az ünnepélyes részek mellett gyorsabb, vidámabb elemek is vannak, bizakodásának kifejezéseként. Bőre sárgás lett. Jelentős ascites növekedés miatt 1826. december 20. és 1827. február 27. között négy alkalommal csapolták. Az első csapoláskor 7,7 liter folyadékot bocsátottak le. 1827 januárjában konzílium volt, Dr. Malfatti puncsfagylaltot rendelt. Ez a – tulajdonképpen eutanáziának számító – gyógymód hatásos volt a beteg kedélyére. Ekkor írta: „Csoda, csoda, csoda! A tudós urak mindketten verve vannak. Csak Malfatti tudo-

mánya ment meg...” Az eredmény: „vértolulás” a fejben, kábultság, görcsök, hasmenés, emiatt a puncsfagyaltot is meg kellett vonni tőle. A zeneszerző állapota február közepétől rohamosan romlott. A gyógyulás reményében – nyilván szintén orvosi javaslatra – beszerzett „igazi” rajnai borok sem hozták meg a kívánt javulást. 1827. március 26-án háromnegyed hatkor halt meg.

Boncolási leletéből: Agysorvadás a krónikus alkoholizmusra jellemző módon. A koponyacsontok erősen megvastagodtak. A hallóidegek összezsugorodtak, hiányzik a velőhüvely. A hasüregben 5-6 liter szürkésbarna, zavaros folyadék. A máj a chronicus cirrhosisnak megfelelő, a lép nagyobb, a pancreas „megkeményedett”. A halántékcsonst sziklarészét mindkét oldalon kifűrészelték és elvitték. Nincs tudomás a további sorsukról. (A boncolószolga eladta egy külföldi orvosnak – így szól a legenda.)

Mítoszrombolás

„Beethoven teljesen siketen is gyönyörűen játszott Pestbudai hangversenyén.” A hangverseny 1800. május 7-én volt: „Beethoven Lajos úr, a híres muzsikusként a forte-pianon való mesterséges játszása által mindenkinek magára vonta figyelmességét” (korabeli hírlapi tudósítás). Bár hallászavara nyilván korábban kezdődött, ekkor még nem volt olyan súlyos, először 1801-ben említi levelében.

„Lefűrészeltette a zongorája lábait, és a padlón fekve (sokszor ruhátlanul) a rezgésekből mintegy kihallotta a zenét.” „Fa dobverőt szorított a fogai közé, másik végét a zongorához szorította, és így érzékelti tudta a zenét.” Akusztikával foglalkozók szerint a rezgések frekvenciáját érezhette ezeken a módokon, de ezek zenei jelentést nem hordoztak, tehát nem valószínű a mítosz.

„Jobb, ha az ember hasából jön a víz, mint a tollából – mondta hascsapoláskor.” Ez a mondat jóval később került be a Beethovenről szóló beszámolóba, olyanoknál bukant fel, akik nem is tartoztak a szerző közeli ismerősei közé, hanem „hallották” valakitől.

„Halála pillanatában dörgött az ég, villámlott, ahogy egy titán távozásakor illik.” Halálos ágyánál csak Hüttenbrenner nevű barátja volt jelen. Egy amatőr zenetörténész nézett utána, hogy van-e alapja a romantikus mítosznak. A hozzáférhető korabeli lapokat és egyéb dokumentumokat átnézve úgy találta, hogy Bécsben aznap derült idő volt. ■

Dr. Berta Gyula

Függelék

B-dúr trió Opus 97, 4. tétel

<https://www.youtube.com/watch?v=8-ZFD5uW1ok>

B-dúr vonósnégyes Opus 130

https://www.youtube.com/watch?v=S5mroiQg7tU&src_vid=k3wQnQRsWqY&feature=iv&annotation_id=annotation_2674941281

a-moll vonósnégyes Opus 132

https://www.youtube.com/watch?v=ZD5sSDARNqk&src_vid=J2oCixqdyCY&feature=iv&annotation_id=annotation_3208984325

Esz-dúr, Les Adieux szonáta 1. tétel

http://youtu.be/_8PFbsbew54?t=7m14s

Beethoven utolsó kvartettje

<https://www.youtube.com/watch?v=NjXi4mwCGhc>

Források

Hans Blank: Woran sie wirklich starben, Viele wege führten in die Ewigkeit (a magyar fordítás: Holnap Kiadó, 1994)

Czeizel Endre: Az orvos-genetikusként szemével. Minerva, Budapest, 1980.

Köves Péter: Beethoven betegségei. *Lege Artis Medicinae* 2010; 20(10): 698-700.

PubMed Beethoven ritmuszavaráról

<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25544329>